

Rijst pellen aan de Seisstraat

De N.V. Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek

Misschien hebt u weleens het pakhuis opgemerkt op de binnenplaats van Seisstraat 19. Dat is, als je van de Kromme Weele de Seisstraat inslaat, ongeveer halverwege aan de linkerkant. Het pakhuis is gebouwd voor de N.V. Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek en maakte later deel uit van een margarinefabriek. In deze bijdrage wil ik me beperken tot de pellerij. De margarinefabriek zal in een volgend nummer van *De Wete* uitgebreid aan bod komen.

Voorgeschiedenis en oprichting

Voor een beter begrip is het noodzakelijk te weten wat vooraf ging aan de stoompellerij en rijstfabriek.

In de nacht van 23 op 24 januari van het jaar 1855 brandde in de Seisstraat te Middelburg de stoompelmolen van Le Nobel & Zoon af. Koopman/winkelier Johannes Cornelis le Nobel had in februari 1844 deze molen met bijbehorend huis aan de Seisstraat Q 12 gekocht van grutter Jacobus Anthony Bouman. Drie jaar later had Le Nobel tevens het nabijgelegen huis en pakhuis op wijknummer Q 8-9 van Johannes Barto gekocht. Hij had in 1853 een stoommachine van 10 pk geplaatst in zijn gort- en pelmolen, waar drie knechten werkzaam waren. Naast deze molen was er in die tijd nog een tweede Middelburgse pelmolen, die echter op windkracht werkte. Dat was molen De Hoop op het Vlissings bolwerk, nog steeds aanwezig maar niet meer in bedrijf.

Maar we keren terug naar die bewuste nacht van 23 op 24 januari 1855, toen enkele militairen van de kazerne aan de Korte Noordstraat omstreeks half een de

brand in de pelmolen van grutter J.C. le Nobel in de Seisstraat ontdekten. Ondanks het feit dat de dienstdoende brandwachten zeer snel ter plaatse waren met hun spuiten, greep de brand zo snel om zich heen dat om half drie het fabrieksgebouw instortte. De machinist van de stoomketel baande zich een weg door het vuur en zag kans om de kraan van de met water gevulde ketel te openen, waarmee de dappere man wist te voorkomen dat de stoomketel explodeerde.

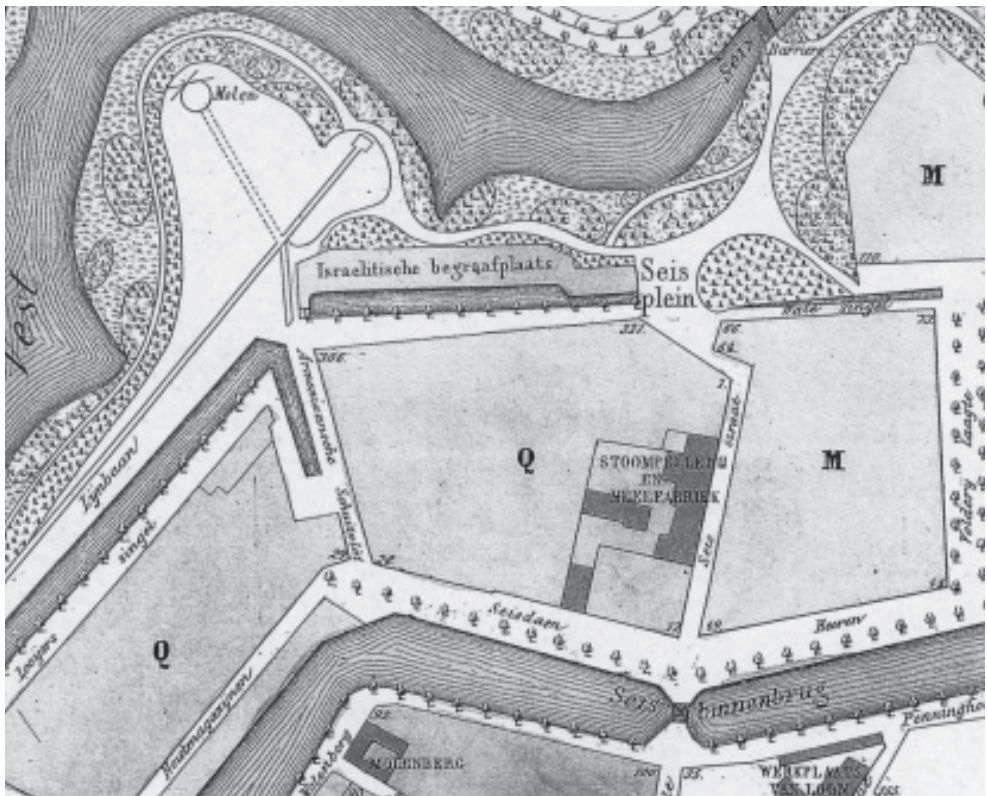
Participanten

De volgende morgen bleek de fabriek totaal afgebrand. J.C. le Nobel ging echter niet bij de pakken neerzitten. Hij wilde zo spoedig mogelijk een nieuwe pellerij oprichten, een veel groter dan de vorige. Daarvoor moest hij lobbyen bij invloedrijke Middelburgers om een naamloze vennootschap te kunnen oprichten. Makelaar Pieter de Bruijne en plaatsvervangend kantonrechter Nicolaas Cornelis Lambrechtssen verrichtten al wat voorbereidende werkzaamheden. Zij kochten op 19 oktober 1855 het nabijgelegen pand Seisstraat Q 7 van smid Jan Uiterschout ten behoeve van een op te richten vennootschap.

Na afwikkeling van alle formaliteiten kon in 1856 de N.V. Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek worden opgericht. Naast de drie al genoemde personen vinden we veel andere bekende Middelburgers bij de oprichters: Gerrit Adriaan Fokker, lid van Gedeputeerde Staten van Zeeland, advocaat Daniel Alexander Berdenis van Berlekom en Pieter Dumon Tak, directeur van de Wisselbank te Middelburg. Tak vertegenwoordigde tevens Aarnout Marinus

Snouck Hurgronje, theoloog en predikant bij de Hervormde gemeente Middelburg. Makelaar De Bruijne was tevens lasthebber voor arts Leonardus de Marrée en voor wethouder Jacobus Walraven van Werkwijt van de gemeente Goes. Verder noem ik nog Arnout Jacob van Teijlingen, lid van de gemeenteraad van Middelburg,

de nieuwe vennootschap. Gerard Jacob Sprenger, lid der Provinciale Staten van Zeeland, nam bijvoorbeeld niet alleen namens zichzelf deel, maar ook namens zijn eigen firma Spoors en Sprenger en hij was bovendien lasthebber voor de burgemeesters van Oostkapelle en Domburg, die beiden de achternaam Sprenger voer-

Het complex van de stoompellerij en meelfabriek aan de Seisstraat, afgebeeld op de 'Plattegrond van Middelburg', uitgegeven in 1860 door Gebr. Abrahams te Middelburg. (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata I, nr. 320)

en mr. Nicolaas Johan Cornelis Snouck Hurgronje, wethouder in de gemeente Middelburg. Het bedrijfsleven nam ook deel in

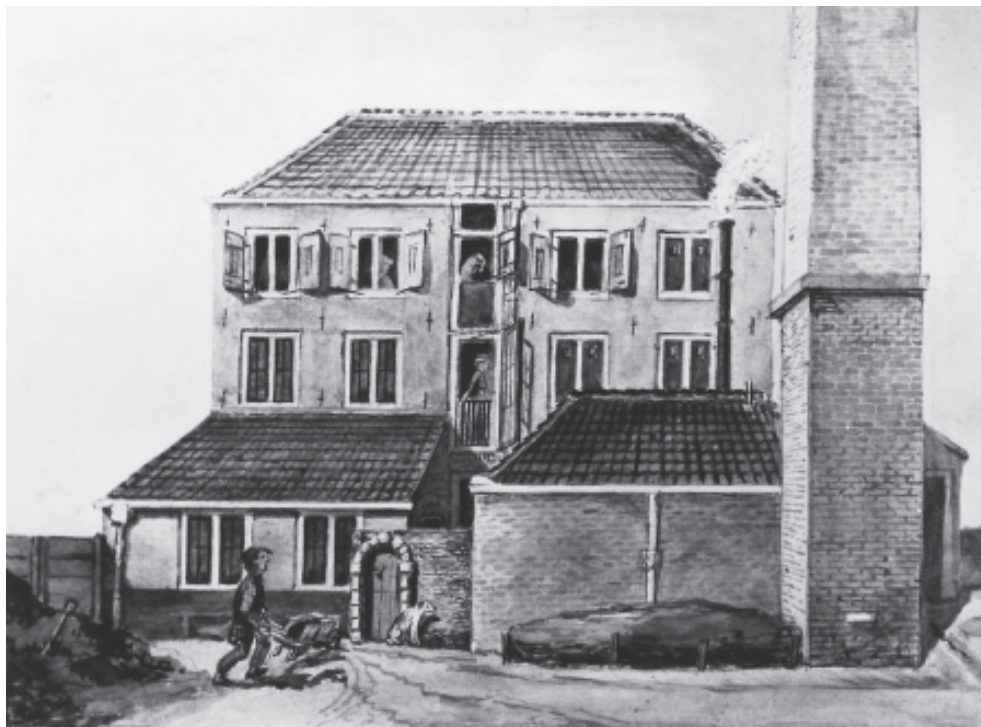
den. Deze greep uit de waslijst van namen toont wel aan dat men hoge verwachtingen koesterde ten aanzien van de Middelburgse stoompellerij. De eerste Raad van Bestuur bestond uit Pieter de Bruijne en Nicolaas Cornelis Lambrechtsen. Als commissarissen werden aangesteld Gerrit Adriaan Fokker, Johannes Cornelis le Nobel en Daniel Alexander Berdenis van Berlekom.

Gebouwen

Op de plaats van de afgebrande stoempelmolen werd een jaar later begonnen met de bouw van een stoomrijstpellerij.

Op diverse plaatsen in de stad huurde de vennootschap pakhuizen om rijst op te slaan. De huursommen voor deze opslagruimten en de daarmee samenhangende

achtduizend balen, is nu nog te bewonderen op de binnenplaats van Seisstraat 19. De heer C.A. van Swigchem, voormalig hoofd van de Kunsthistorische afdeling van de Rijksdienst voor Monumentenzorg en geboren te Middelburg, deelde mij in 1990 omtrent het pakhuis het volgende mee. Het is een rechthoekig, vrijstaand en drie lagen

kosten voor sleep- en draagloon veroorzaakten behoorlijk hoge lasten. Daarom werd in de algemene vergadering van aandeelhouders van 1859 besloten om terrein aan te kopen en daarop een groot pakhuis te bouwen ter vervanging van de talloze gehuurde pakhuizen. De heer Van Uije mocht als laagste inschrijver het pakhuis bouwen voor f 3.795,-. De bouw begon op 15 juni 1860 en precies twee maanden later vond de oplevering plaats. Het pakhuis, dat ruimte bood voor de opslag van

Afbeelding van de pelmolen in de Seisstraat, afgebrand in 1855. Tekening in kleur, z.n., z.j. (ca. 1850). (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata deel II, nr. 791)

hoog industrieel pand onder een laaghelend dak met enige overstek. Er is sprake van een mengeling van bouwstijlen. De boogramen met een ijzeren harnas zijn negen-ruits en de lunet (boog) daarboven heeft een vierdeling. In de boog zit een gotisch vorkmotief. Volgens Van Swigchem

zijn deze ramen vast 'prefab' gekocht door de aannemer.

Aan de zijgevel aan de kant van de Seisstraat zijn sporen te zien van een kap met dezelfde dakhelling en van een verbinding deur op de eerste verdieping aan de voorkant. Dit duidt op een aanbouw, waar mogelijk de stoommachine heeft gestaan.

naam van het bedrijf. Daar stond de tekst 'W. de Schrijver', de naam van een handelaar in landbouwmachines die in de jaren vijftig in het pand zat. Volgens Van Swigchem is het verdiept weergeven van een naam een typisch kenmerk uit de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw. Je zag dat bijvoorbeeld ook bij kof-

Het pakhuis van de voormalige stoompellerij, gezien vanaf de flat aan de Walensingel, februari 2001. (Foto Leo Hollestelle)

De huizen aan de straat zullen voor opslag gediend hebben. De vierkante blauwe stenen met rooksporen, aan weerskanten van de poort naar het erf in het plaveisel, wijzen erop dat de verbindingspoort van het erf met de Seisstraat met hekken kon worden afgesloten. In deze poort was vroeger waarschijnlijk een hijsmogelijkheid aangebracht. Er was tot voor kort nog een verdiept vak in metselwerk in te zien voor de

fiehuizen in Amsterdam. Wat hem ten slotte bij de poort nog opviel, was het ontbreken van natuursteen, hetgeen duidt op een armelijke bouw. Dat was misschien ook wel te verwachten bij een pakhuis dat binnen twee maanden opgeleverd moest worden. Toch is dit een van de weinige in Middelburg overgebleven pakhuizen uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Het is momenteel een woonhuis.

Inrichting van de gebouwen

Uit twee overgebleven jaarverslagen van de rijstpellerij van 1860 en 1861 komen we

wat meer te weten over de inrichting van de gebouwen, met name over de stoomketel met toebehoren. Een ijzeren cisterne (warmwaterbak) van de ketel bleek in 1860 door ouderdom geheel te zijn verteerd en werd gerepareerd door het Middelburgse bedrijf Bouwmeester Borsius en Van der Leijé. In dat jaar waren er plannen om een nieuwe schoorsteen op de fabriek te maken. Daartoe werd advies ingewonnen bij Christie en Zoon te Delfshaven. Dit bedrijf kwam echter tot de conclusie dat het vervangen van de schoorsteen alleen niet voldoende was. Immers, zonder vergroting van de gemetselde vuurkanalen rond de ketel zou de trek in de nieuwe schoorsteen en het branden van de vuren nauwelijks verbeteren. Bovendien was de ketel te klein om dergelijke grote uitgaven te rechtvaardigen. Daarom zag de directie van de fabriek er maar van af. Wel was men van plan om in de toekomst een stoomketel van meer pk en een betere constructie aan te schaffen met een bijbehorende nieuwe schoorsteen. Het jaarverslag van 1860 maakt ook nog melding van een ongeval dat gelukkig goed afliep, maar dat grote gevolgen had kunnen hebben. De zogenaamde rein van een van de maalstenen brak, waardoor de steen op de legger viel en in twee stukken brak. Persoonlijke ongevallen deden zich niet voor, maar er ontstond wel schade aan het houtwerk en de aangrenzende steen, waarvan eveneens de rein brak. Gelukkig was er ook nog iets positiefs te melden in 1860: de aankoop van een nieuw en beter soort pelstenen door tussenkomst van het bedrijf Van Uije & Zonen. De stenen bleken harder en slijtvaster dan de oorspronkelijk geleverde van Kreps uit Engeland.

De pellerij bleek volgens het gemeenteverslag van 1863 te beschikken over een stoomwerktuig van 30 pk met 1 ketel.

Productie en einde van het bedrijf

Ofschoon de Middelburgse stoempellerij en meelfabriek werd opgericht om rijst te pellen en tevens meel te malen, bleven de activiteiten beperkt tot rijst pellen. Na de afschaffing van de accijns op het gemaal in 1855 werden overal in Nederland meelfabrieken opgericht. Er waren nu geen beperkingen meer om meel te malen. De rijksoverheid liet nog wel de mogelijkheid open voor de gemeenten om accijns op het gemaal te heffen. In Middelburg werd deze accijns aanvankelijk afgeschaft, maar enkele jaren later weer ingevoerd. Daarom moest de Middelburgse fabriek, die zich bij de opening in 1857 al had beperkt tot rijst pellen, in 1858 bij de wederinvoering van de gemaalbelasting het malen van meel voorlopig achterwege laten. Rijst werd er niet alleen voor de binnenlandse markt geproduceerd maar ook voor afnemers in het buitenland, waaronder Duitsland. In 1860 werd de fabricage uitgebreid met het malen van rijstdoppen. De rijstpellerij stond in 1861 drie maanden stil door minder levendige rijsthandel. De concurrentie van aardappelen en granen was in 1863 bijzonder sterk en zorgde voor een daling van de prijs van rijst. Hierdoor was de fabriek in dat jaar slechts 78 dagen in bedrijf. Door deze slechte jaren liepen de verliezen behoorlijk op. Daarom richtte de Raad van Bestuur van de Middelburgsche Stoempellerij en Meelfabriek zich op 31 mei 1863 in een circulaire tot de Middelburgse bevolking met het verzoek om financieel deel te nemen in de fabriek teneinde deze te kun-

nen uitbreiden met een meelmalerij. Als reactie op deze oproep verscheen een circulaire waarin veel kritiek werd geleverd op de Raad van Bestuur van het bedrijf. Volgens de anonieme opstellers was het gebrek aan voldoende kapitaal de voorname reden dat er bij de oprichting niet onmiddellijk een meelmalerij in bedrijf was

strijd met gezonde handelspraktijk en in eenen geest van monopolie en uitsluiting, die noodwendig tot schade en verlies moest leiden.” Deze kritiek werd in het openbaar uitgesproken door J. de Kanter in de *Middelburgsche Courant*. Hij wees erop dat een commerciële zaak als de pel-lerij werd bestuurd door drie rechtsgeleer-

De boogvormige vensters van het voormalige pakhuis maken het gebouw tot een bijzonder bedrijfspand uit de negentiende eeuw, mei 1990. (Foto J.H.F. Schwartz)

genomen. Misschien had men ook eerst de financiële resultaten van de meelmalerij van Köchlein & Co. te Rijswijk (waarschijnlijk een voorbeeld voor het Middelburgse bedrijf) willen afwachten. Het niet kunnen exploiteren van een meelfabriek was volgens de critici niet de enige reden voor de zware verliezen. Ook de Raad van Bestuur deugde niet. De fabriek werd bestuurd “in

den en twee zakenlieden. Van de laatste twee bemoeide de man die het meeste verstand had van de rijsthandel, zich nauwelijks met het bestuur. Alle beslissingen werden genomen door de makelaar P. de Bruijne. Hij moest kopen, verkopen, kwaliteiten sorteren en prijzen bepalen. Men twijfelde aan zijn onpartijdigheid en vroeg zich af of deze man wel altijd in het belang van de vennoten handelde. Ook geloofde men niet dat de gemeenteraad zo gemakkelijk vrijstelling van de gemaalbelasting zou verlenen en nu wel een meelmalerij zou toestaan, die in 1858 nog werd gewei-

gerd. De opstellers van het kritische stuk raadden de Middelburgers aan om vooral geen geld te steken in dit financieel ongezonde bedrijf. De gevraagde ‘geringe’ som van f 35.000,— voor de toevoeging van een meelmalerij moest maar uit eigen middelen worden betaald; het ging immers toch maar om een klein bedrag.

Waarschijnlijk heeft deze kritische beschouwing veel Middelburgers ervan weerhouden om geld in het bedrijf te steken. Het was een aflopende zaak.

In 1864 was er voor 160 dagen werk. Een jaar later was de fabriek weliswaar negen maanden in bedrijf, maar toch waren de resultaten zo bedroevend dat aan het eind van 1865 sluiting volgde.

Het zou echter nog enige jaren duren voor het bedrijf officieel werd geliquideerd. De Kamer van Koophandel te Middelburg meldde in zijn jaarverslag van 1873 dat de stoomrijstpellerij sedert enige jaren buiten werking was doch dat het stoomtuig met pelwerk in goede staat werd onderhouden. Op 31 mei 1876 werden de gebouwen van de Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek op een openbare veiling verkocht.

Houthandelaar G. Alberts was de gelukkige koper. Hij verkocht de fabrieksgebouwen op 20 oktober 1879 aan de N.V. Middelburgsche Kunstboterfabriek.

Over deze margarinefabriek wil ik een volgende keer uitgebreid berichten.

A.F. Franken

Geraadpleegde bronnen

Zeeuws Archief:

– *Archief Arrondissementsrechtbank Middelburg, inv.nrs. 1017-1018, akten van vennootschap, 1857, 1863.*

– *Gemeenteverslagen Middelburg, 1856-1865.*

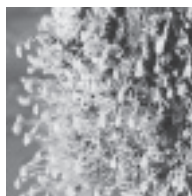
– *F. Nagtglas, Zelandia Illustrata 3e vervolg, Middelburg 1902, p. 21 (W.S. Unger, Z.I. II 791).*

– *Beschouwingen naar aanleiding der circulaire van den Raad van bestuur van de Middelburgsche Stoompellerij en Meelfabriek, de dato 31 Mei 1863 (Middelburg 1863).*

– *Middelburgsche Courant 25 januari 1855, brand pelmolen in de Seisstraat.*

– *Mondelinge en schriftelijke informatie van C.A. van Swigchem te Amsterdam.*

De gorgelpijppoliepen van P. Boddaert

Walcherse namen voor zeeorganismen IV

De naamgeving van sommige zeeorganismen blijft tot de verbeelding spreken. Is het niet in het Zeeuws dan wel in het Nederlands, zoals bij de volgende soort blijkt.

Aan paalhoofden kun je bij springtij – bij springtij is er ook extra laagwater – soms organismen waarnemen die anders aan het oog onttrokken blijven. Onder andere